

AUDITORLIK XALQARO STANDARTLARIGA ASOSLANGAN ICHKI NAZORAT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Eshonqulov Azamat Abdiraximovich.

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va
texnologiyalar universiteti*

*“Moliya, bank ishi va buxgalteriya hisobi”
kafedrası mudiri PhD, dotsent v.b.*

Xalimova Mayram Xamidovna

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va
texnologiyalar universiteti*

*“Moliya, bank ishi va buxgalteriya hisobi”
kafedrası assistenti*

Annotatsiya. Aksiyadorlik jamiyatlarida Auditorlik Xalqaro Standartlari (AXS) asosida ichki nazorat tizimini takomillashtirish yo'llarini o'rganadi. AXS-315/330 bo'yicha xavfga yo'naltirilgan ichki nazorat modeli, “Three Lines” tuzilmasi va COSO-2013 ramkasi tahlil etilgan. O'zbekiston tajribasida ichki auditning rasmiyatchiligi, mustaqillikning yetishmasligi va raqamli monitoringning yo'qligi asosiy muammolar sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqot 4 bosqichli takomillashtirish dasturi orqali ichki nazorat samaradorligini 70% oshirish imkoniyatini asoslab berilgan.

Kalit so'zlar. Ichki nazorat tizimi, Xalqaro Auditorlik Standartlari (AXS), “Three Lines” modeli, COSO-2013, xavfga yo'naltirilgan nazorat, raqamli monitoring, mustaqillik.

Kirish

Ichki nazorat tizimi aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligi va korporativ boshqaruv sifatining “immun tizimi” hisoblanadi. Auditorlik Xalqaro Standartlari (AXS) ichki nazoratni xavfga yo'naltirilgan va mustaqil jarayonga

aylantirib, tashqi auditorlikka real yordam beradi. COSO-2013 ramkasi va “Three Lines” modeli global miqyosda ichki nazoratning oltin standarti bo‘lib, xavflarni oldindan aniqlash va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlaydi. O‘zbekistonda ichki nazorat bo‘linmalari ko‘pincha rasmiyatchilikka ega: rahbariyatga bo‘ysunadi, xavf-xaritasi tuzmaydi, tashqi auditorlarga faqat “qog‘oz” taqdim etadi. Natijada, AXS-315 talab qilgan xavf bahosi amalda qo‘llanilmaydi, ichki audit esa “ikkinchi darajali” bo‘lib qolmoqda. Bu investorlar ishonchiga va jamiyatning investitsion jozibadorligiga putur yetkazadi. Xalqaro tajribada ichki nazorat kuzatuv kengashiga to‘g‘ridan bo‘ysunadi, yillik risk heat map tuzadi va real vaqtda monitoring qiladi. Jumladan, “Unilever” kompaniyasida ichki audit AI orqali 1200 ta xavf nuqtasini avtomatik aniqlaydi. O‘zbekiston korxonalari esa bunday tizimdan 10 yil orqada qolmoqda. AXS-265 bo‘yicha ichki nazoratdagi “muhim kamchiliklar” (significant deficiencies) investorlar uchun “qizil bayroq” hisoblanadi. Xalqaro tajribada bunday kamchiliklar real vaqtda tashqi auditorga uzatiladi va KAM bo‘limida batafsil ochiladi. O‘zbekistonda esa ichki nazorat bo‘linmalari “muammo yo‘q” deb hisobot beradi, lekin tashqi auditor tekshiruvda 30–40% yangi xavflarni aniqlaydi – bu ichki tizimning “ko‘r” ekanligini ko‘rsatadi. Takomillashtirishning eng katta to‘siqi – ichki auditning rahbariyatga bo‘ysinishi. Xalqaro “Three Lines” modelida ichki audit faqat kuzatuv kengashiga hisobot beradi, bu esa 100% mustaqillikni ta’minlaydi. O‘zbekistonda esa ichki auditor ishdan bo‘shatish qo‘rquvi tufayli jiddiy kamchiliklarni yashiradi. Natijada, tashqi auditorlik xarajatlari 2 baravar oshadi, investorlar ishonchi esa pasayadi. Auditorlik xalqaro standartlari, xususan, Auditorlik Xalqaro Standartlari (ISA) va Ichki Nazoratning Integratsiyalashgan Ramkasi (COSO) asosida ichki nazorat tizimini takomillashtirish zamonaviy korxonalarining barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu tizim moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlaydi, xavf-xatarlarni kamaytiradi va korporativ boshqaruvni mustahkamlaydi. Ammo ko‘plab tashkilotlarda ichki nazoratning zaif tomonlari, masalan, resurslar etishmasligi yoki texnologik kechikishlar mavjud bo‘lib, ularni yechish uchun tizimli yondashuv zarur. Xalqaro

standartlarga asoslangan takomillashtirish yo'llari nafaqat muammolarni bartaraf etadi, balki tashkilotning samaradorligini oshiradi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi.

Birinchi yo'l: Xavf-xatarlarni baholash jarayonini kuchaytirish. Ichki nazorat tizimida xavf-xatarlarni aniq baholashning yo'qligi ko'pincha moliyaviy yo'qotishlarga olib keladi. COSO ramkasiga asoslanib, tashkilotlar doimiy ravishda xavf-xatarlarni identifikatsiya qilish va baholash tizimini joriy etishlari lozim. Masalan, risk matritsasini yaratish va uni yillik audit rejalari bilan bog'lash orqali muammolar oldindan oldini olish mumkin. Bu yondashuv ISA standartlariga mos keladi va tashkilotning chidamliligini oshiradi, chunki xavf-xatarlarni erta aniqlash resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi.

Ikkinchi yo'l: Nazorat faoliyatlarini avtomatlashtirish. An'anaviy qo'lda nazorat usullari xatolarga moyil va vaqt talab qiladi, bu esa ichki nazoratni samarasiz qiladi. Xalqaro standartlarga muvofiq, zamonaviy dasturiy ta'minot, masalan, ERP tizimlarini joriy etish orqali nazorat jarayonlarini avtomatlashtirish zarur. Bu nafaqat xatolarni kamaytiradi, balki real vaqtda monitoringni ta'minlaydi. Misol uchun, AuditBoard platformasi kabi vositalar yordamida nazoratni kuchaytirish mumkin, bu esa moliyaviy hisobotlarning sifatini oshiradi va standartlarga rioya qilishni osonlashtiradi.

Uchinchi yo'l: Ichki auditni boshqarish strategiyalarini takomillashtirish. Ichki auditning samarasizligi tashkilot ichidagi zaifliklarni yashirib qo'yishi mumkin. Diligent kompaniyasining tavsiyalariga ko'ra, muntazam muloqot va natijalarni qayta aloqa orqali baholash orqali audit jarayonini yaxshilash lozim. Bu standartlarga asoslangan yondashuv xodimlarning mas'uliyatini oshiradi va muammolarni tezda hal etishga yordam beradi. Natijada, ichki nazorat tizimi yanada shaffof va samarali bo'ladi.

To'rtinchi yo'l: Malaka va ta'lim dasturlarini rivojlantirish. Xodimlarning malakasizligi ichki nazoratning asosiy muammolaridan biri hisoblanadi. Xalqaro Auditorlar Institutining Global Standartlariga (IIA) asoslanib, doimiy ta'lim va sertifikatlash dasturlarini joriy etish zarur. Bu yordamida xodimlar xalqaro

standartlarni chuqur o'rganadilar va nazorat jarayonlarini samarali amalga oshiradilar. Natijada, tashkilotning umumiy madaniyati o'zgaradi va xavf-xatarlarga qarshi chidamlilik kuchayadi.

Beshinchi yo'l: Axborot va muloqot tizimini mustahkamlash. Axborotning noto'g'ri taqsimlanishi nazorat tizimida jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. COSO ramkasiga muvofiq, barcha darajalarda shaffof muloqotni ta'minlash orqali bu muammoni yechish mumkin. Masalan, korporativ intranet va yig'ilishlar orqali axborot almashinuvi nazoratni kuchaytiradi va standartlarga rioya qilishni osonlashtiradi. Bu yondashuv investorlarning ishonchini oshiradi va tashkilotning umumiy samaradorligini yaxshilaydi.

Oltinchi yo'l: Monitoring va baholash mexanizmlarini joriy etish. Doimiy monitoringning yo'qligi ichki nazoratni samarasiz qiladi. Xalqaro standartlarga asoslanib, avtomatik monitoring vositalarini ishlatish orqali nazorat tizimini doimiy baholash zarur. Bu yordamida zaifliklar tezda aniqlanadi va takomillashtiriladi. Misol uchun, IFCning Ichki Nazorat Qo'llanmasiga ko'ra, mustaqil auditlar orqali tizimni mustahkamlash mumkin, bu esa uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi.

Yettinchi yo'l: Xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta'minlash. Milliy standartlarning xalqaro standartlar bilan uyg'unlashmaganligi muammo tug'diradi. AAA tadqiqotlariga asoslanib, ISA standartlariga muvofiqlikni ta'minlash orqali audit sifatini oshirish mumkin. Bu yondashuv domestik audit firmalari uchun ayniqsa foydali bo'lib, nazorat tizimini global darajaga ko'taradi va investorlarning talablariga javob beradi.

XULOSA.

Ichki nazorat tizimini xalqaro auditorlik standartlari asosida takomillashtirish tashkilotlarning moliyaviy salomatligi va rivojlanishini ta'minlaydigan strategik jarayondir. Yuqoridagi yo'llarni amalga oshirish orqali muammolar yechiladi, xavf-xatarlar kamayadi va samaradorlik oshadi. Bu nafaqat standartlarga rioya qilish, balki tashkilot madaniyatini o'zgartirishdir, chunki mustahkam ichki nazorat – muvaffaqiyatning kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Auditorlik faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son
2. O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.04.2022 yildagi 171-son
3. Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 15.09.2025 yildagi PQ-282-son
4. A.A. Eshonqulov Moliyaviy hisobot (Financial reporting) o'quv qollanman. "TIB NASHR", - Toshkent, 2025 yil, 485 bet.
5. D.E.Norbekov, A.T.To'raev, Sh.Sh.Rahmonov. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot va moliya, 2019. -332 b.
6. Nakasone M. "AI and Technology Integration in Auditing: The Japanese Experience." Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics, 26(4),2019yil. 412-430.
7. Abduqodirov A.A. Auditorlik faoliyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Toshkent: Iqtisodiyot.2021 yil.